

AQLI ZAIF O'QUVCHILARDA MOTIVATSIYA ASOSIDA O'QISHNI O'ZLASHTIRISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI MODELII

Abdujabborova Mavjuda Baxtiyor qizi,
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasida o'qituvchisi
mavjudaabdujabborova04@gmail.com
ORCID 0009-0006-0403-7187

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18932778>

Annotatsiya. Mazkur maqolada aqli zaif o'quvchilarda o'qishni o'zlashtirish jarayonini motivatsiya asosida takomillashtirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida aqli zaif o'quvchilarning bilish faoliyati, o'quv motivatsiyasi, qiziqishlari hamda o'qish ko'nikmalarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi. Shuningdek, o'qishni o'zlashtirish jarayonini samarali tashkil etishda motivatsion yondashuv, didaktik o'yinlar, vizual texnologiyalar, interaktiv metodlar va individual pedagogik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati asoslab beriladi. Maqolada aqli zaif o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning bilish faolligini rivojlantirish hamda o'qish malakasini shakllantirishga qaratilgan pedagogik texnologiya modeli ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari maxsus ta'lim muassasalarida o'qish darslarini tashkil etish samaradorligini oshirish, o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini rivojlantirish hamda ularning o'qish kompetensiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: aqli zaif o'quvchilar, o'quv motivatsiyasi, o'qish ko'nikmasi, pedagogik texnologiya modeli, maxsus pedagogika, bilish faoliyati, didaktik o'yinlar, interaktiv metodlar, o'qish kompetensiyasi.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения анализируются педагогические и психологические возможности совершенствования процесса овладения чтением у учащихся с умственной отсталостью на основе мотивации. В ходе исследования изучаются особенности познавательной деятельности, учебной мотивации, интересов и формирования навыков чтения у данной категории учащихся. Обосновывается значимость мотивационного подхода, дидактических игр, визуальных технологий, интерактивных методов и индивидуальной педагогической поддержки в эффективной организации процесса обучения чтению. В статье предлагается модель педагогической технологии, направленная на развитие интереса к чтению, повышение познавательной активности учащихся и формирование навыков чтения. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования организации уроков чтения в специальных образовательных учреждениях и повышения учебной мотивации учащихся.

Ключевые слова: учащиеся с умственной отсталостью, учебная мотивация, навык чтения, педагогическая технология, специальная педагогика, познавательная деятельность, дидактические игры, интерактивные методы.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and psychological possibilities of improving the process of mastering reading in pupils with intellectual disabilities based on motivation from theoretical and practical perspectives. The research examines the characteristics of cognitive activity, learning motivation, interests and the formation of reading skills in this category of students. The effectiveness of motivational approaches, didactic games, visual technologies, interactive methods and individual pedagogical support in organizing the reading learning process is substantiated. The article proposes a pedagogical technology model aimed at increasing students' interest in reading, developing their cognitive activity and improving reading skills. The results of the study can contribute to improving the organization of reading lessons in special educational institutions and enhancing pupils' learning motivation.

Keywords: pupils with intellectual disabilities, learning motivation, reading skills, pedagogical technology model, special pedagogy, cognitive activity, didactic games, interactive methods.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilarni samarali o'qitish masalasi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, aqli zaif o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish maxsus pedagogika hamda korreksion pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biridir. O'qish jarayoni nafaqat bilim olish vositasi, balki o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantiruvchi, ularning tafakkuri, nutqi va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi muhim pedagogik omil hisoblanadi.

Aqli zaif o'quvchilarda bilish jarayonlarining rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularda idrok, tafakkur, xotira va diqqatning rivojlanish darajasi nisbatan sust bo'ladi. Bu esa o'qish ko'nikmalarini egallash jarayonida qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli mazkur toifadagi o'quvchilarni o'qitishda maxsus pedagogik yondashuvlar, individual ta'lim texnologiyalari hamda motivatsion omillardan samarali foydalanish zarur hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida motivatsiya o'quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi, faolligi va intilishini shakllantiradi. Motivatsiya yetarli darajada shakllangan taqdirda o'quvchilar o'qish jarayonida faol ishtirok etadi, bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi ortadi. Shu bois aqli zaif o'quvchilarda o'qish jarayonini motivatsiya asosida tashkil etish pedagogik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi aqli zaif o'quvchilarda motivatsiya asosida o'qishni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan pedagogik texnologiya modelini ishlab chiqish va uning samaradorligini asoslab berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Aqli zaif o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish, ularda o'qishga bo'lgan motivatsiyani shakllantirish va o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish masalalari maxsus pedagogika, defektologiya va yosh psixologiyasi fanlarida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar aqli zaif bolalarning bilish jarayonlari, shaxsiy rivojlanish xususiyatlari hamda ta'limiy ehtiyojlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda (L.S.Vigotskiy[7], A.R.Luriya[10], S.Y.Rubinshteyn[14], J.Piaget[4], R.Feuerstein[6] va boshqalar) intellektual rivojlanish nuqsonlariga ega bolalarning bilish faoliyati, motivatsion soha va ta'lim jarayonidagi individual farqlar nazariy jihatdan asoslab berilgan. Xususan, L.S.Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi aqli zaif o'quvchilarning imkoniyatlarini to'g'ri baholash, ularning yashirin salohiyatini ro'yobga chiqarishda pedagogik qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini belgilab berdi[7].

R.Feuersteining vositali ta'lim nazariyasi esa bilish jarayonlarini faollashtirishda mediatorlik yondashuvining samaradorligini isbotlaydi[6].

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda (M.Nurmatova, S.Mamatova[11], G.Jalilova[8], N.Xudoyberdiyeva, D.Abdurahmonova[1] va boshqalar) aqli zaif bolalarni o'qitish metodikasi, maxsus ta'lim texnologiyalari, psixokorreksion ishlar hamda inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogik qo'llab-quvvatlash masalalari keng yoritilgan. Ularning ishlarida differensial va individual yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni aqli zaif o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish hamda bilimlarni o'zlashtirish sifatini yaxshilashga xizmat qilishi ta'kidlanadi[1][8][11].

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda sensor integratsiya, vizual texnologiyalar, didaktik o'yinlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda interaktiv metodlarning aqli zaif o'quvchilarning bilish faolligini oshirishdagi roli alohida e'tirof etilmoqda. Mazkur yondashuvlar o'quvchilarning diqqatini jamlash, xotirani mustahkamlash, emotsional-irodaviy sohani rivojlantirish hamda o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aqli zaif o'quvchilarda o'qishga motivatsiyani oshirish va o'zlashtirish jarayonini takomillashtirishga yo'naltirilgan kompleks texnologik modelni ishlab chiqish, uning strukturaviy komponentlarini aniqlash va tajriba-sinov asosida samaradorligini asoslash masalalari yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli hamda inklyuziv ta'lim yondashuvlariga asoslanadi. Shuningdek, L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi, R.Feuersteining vositali ta'lim konsepsiyasi, A.N.Leontyev va S.L.Rubinshteynning faoliyat nazariyalari ilmiy-metodik tayanch sifatida qabul qilindi. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi[9][14]:

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish; pedagogik kuzatuv; suhbat va so'rovnomalar; tajriba-sinov ishlari; natijalarni statistik tahlil qilish. Shuningdek, tadqiqot davomida aqli zaif o'quvchilarda o'qish jarayonini motivatsiya asosida tashkil etishga qaratilgan pedagogik texnologiya modeli ishlab chiqildi (**1-rasm**).

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan pedagogik texnologiya modeli quyidagi komponentlardan iborat bo'ldi:

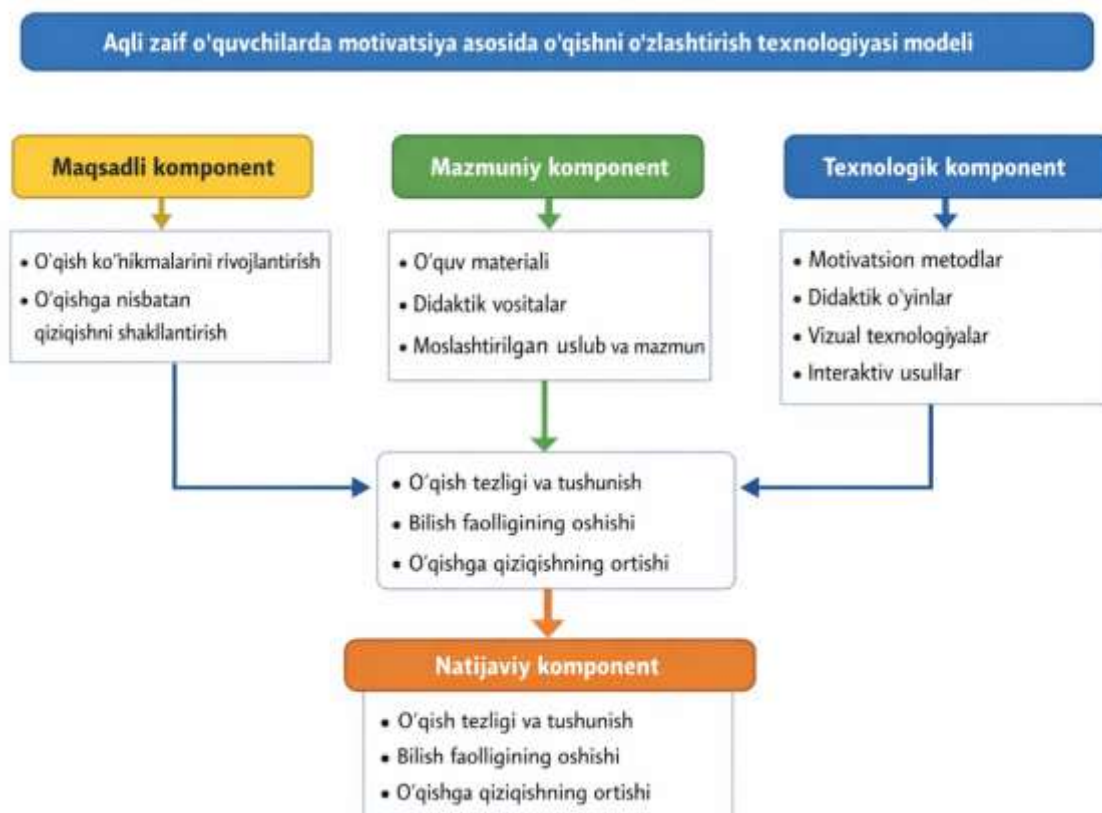
Maqsadli komponent – o'quvchilarda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish va o'qishga nisbatan ijobiy motivatsiyani shakllantirish.

Mazmuniy komponent – o'qish jarayonida qo'llaniladigan o'quv materiallari, didaktik vositalar va metodlar.

Texnologik komponent – motivatsion metodlar, didaktik o'yinlar, vizual texnologiyalar va interaktiv usullardan foydalanish.

Natijaviy komponent – o'quvchilarda o'qish tezligi, tushunish darajasi va o'qishga bo'lgan qiziqishning ortishi.

Tajriba-sinov ishlari natijasida motivatsion metodlardan foydalanilgan guruh o'quvchilarida o'qish ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilangani kuzatildi.

1-rasm. Aqli zaif o'quvchilarda o'qish jarayonini motivatsiya asosida tashkil etishga qaratilgan pedagogik texnologiyasi modeli.

Tadqiqotda maxsus maktab va inklyuziv ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan aqli zaif boshlang'ich sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Tajriba-sinov jarayonida motivatsiyani oshirishga qaratilgan didaktik o'yinlar, sensor integratsiya mashqlari, vizual ko'rgazmali vositalar, rag'batlantirish tizimi hamda individual rivojlantiruvchi mashg'ulotlardan iborat kompleks pedagogik texnologiya joriy etildi. Olingan natijalar tahlili asosida taklif etilgan texnologiyalarning aqli zaif o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi va bilimlarni o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ijobiy ta'siri aniqlanib, ularning amaliy samaradorligi ilmiy asosda isbotlandi.

Natijalar va muhokama. Tajriba-sinov ishlari 2025–2026 o'quv yillari davomida maxsus maktab va inklyuziv ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinflarida tashkil etildi. Tadqiqotda jami 84 nafar aqli zaif o'quvchi ishtirok etdi. Ular teng nisbatda tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Aniqlovchi bosqich natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning 61,9 foizida o'qishga nisbatan past motivatsiya, 26,2 foizida o'rtacha, 11,9 foizida esa nisbatan yuqori motivatsiya kuzatildi. O'zlashtirish ko'rsatkichlari tahlili esa o'quvchilarning aksariyatida bilimlarni egallash darajasi past va noturg'un ekanligini aniqladi.

Shakllantiruvchi bosqichda motivatsiyani oshirishga qaratilgan kompleks pedagogik texnologiya – didaktik o‘yinlar, sensor integratsiya mashqlari, vizual ko‘rgazmali vositalar, individual yondashuv hamda rag‘batlantirish mexanizmlaridan iborat metodik tizim joriy etildi. Ushbu texnologiya o‘quvchilarning bilish faolligini kuchaytirish, emotsional-irodaviy barqarorlikni ta‘minlash hamda o‘quv jarayoniga ijobiy munosabatni shakllantirishga yo‘naltirildi. Nazorat bosqichi natijalariga ko‘ra, tajriba guruhida yuqori motivatsiya ko‘rsatkichlari 11,9 foizdan 38,1 foizga oshdi, past motivatsiya darajasi esa 61,9 foizdan 23,8 foizga kamaydi. O‘zlashtirish darajasi esa o‘rtacha 27–32 foizga yaxshilandi. Nazorat guruhida esa mazkur ko‘rsatkichlarda sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmadi.

Taklif etilgan modelimiz o‘quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olish, individual rivojlanish trayektoriyasini yaratish hamda bilish jarayonlarini faollashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, aqli zaif o‘quvchilarda o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoni motivatsiya bilan bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Motivatsion muhit yaratilgan taqdirda o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi ortadi va ular o‘quv jarayonida faolroq ishtirok etadi.

Olingan natijalar L.S.Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi, R.Feuersteinning vositali ta‘lim konsepsiyasi hamda zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari bilan uyg‘un ekanligi aniqlandi[6][7]. Bu esa taklif etilgan modelning ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari aqli zaif o‘quvchilarda o‘qish jarayonini motivatsiya asosida tashkil etish ta‘lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Ishlab chiqilgan pedagogik texnologiya modeli o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshirish, ularning bilish faoliyatini faollashtirish hamda o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, motivatsion metodlar, didaktik o‘yinlar va vizual texnologiyalardan foydalanish o‘qish jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Mazkur tadqiqot natijalari maxsus ta‘lim muassasalarida o‘qish darslarini tashkil etishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lib, u aqli zaif o‘quvchilarning o‘qish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonova D.R. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.
2. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(12), 1-7. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3182
3. Akramova, X. (2020). Methods of developing general work skills in mentally retarded students through information programs. Архив Научных Публикаций JSPI, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/697
4. Akramova, X. (2020). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. Архив Научных Публикаций JSPI, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/897

5. Akramova, X. (2020). Aqli zaif o'quvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi. Архив Научных Публикаций JSPI, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/916
6. Feuerstein R. Mediated Learning Experience. – Jerusalem: ICELP Press, 2015. – 410 p.
7. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. - Москва: Педагогика, 2019. - 320 с.
8. Jalilova G.M. Inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2022. – 180 b.
9. Леонтьев А.Н. Божество. Сознание. Личность. – Москва: Смысл, 2020. – 352 с.
10. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. – Москва: Академия, 2018. – 384 с.
11. Mamatova S.T. Aqli zaif bolalarni o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 196 b.
12. Mamedova K, Shoumarov "Aqli zaif bolalar psixologiyasi". Toshkent 1994. 30-39 betlar
13. Nurmatova M.R. Maxsus ta'limda differensial yondashuv. – Toshkent: Fan, 2021. – 168 b.
14. Рубинштейн С.Л. Основы общественной психологии. - Санкт-Петербург: Петр, 2019. - 720 с.

